

povijed. Za vrijeme rata zamjerali su mu osobito slovenski, a i neki hrvatski svećenici što je opasnost i širenje komunizma pripisivao pretežito slovenskom i hrvatskom, a ne i talijanskom narodu, jer je prva saznanja o pojavi partizanskoga pokreta, koji su vodili komunisti pod maskom narodnjaštva, doznao od hrvatskih i slovenskih svećenika.

Ovo je samo izbor iz brojnih činjenica i podataka koje je Sergio Galimberti iznio o biskupu Santinu u 22 poglavlja.

Ivan Grah

TOMISLAV RAUKAR. HRVATSKO SREDNJOVJEKOVLJE: PROSTOR, LJUDI, IDEJE, Školska knjiga – Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb 1997., str. I–XVII, 1–620.

Hrvatska Clio, *Clio Croatica*, niz što ga objavljuje ugledna izdavačka kuća Školska knjiga, iznjedrila je djelo čije je rađanje hrvatska historiografska znanost željno iščekivala. Riječ je o knjizi proizašloj iz projekta *Povijest hrvatskog naroda – sinteze* u sklopu Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Kroz desetak minulih godina objelodanjene su tri sinteze hrvatske srednjovjekovne povijesti, i to: Nada Klaić: *Povijest Hrvata u srednjem vijeku* (Zagreb, 1990. g.), Neven Budak: *Prva stoljeća Hrvatske* (Zagreb, 1994. g.), te Ivo Goldstein: *Hrvatski rani srednji vijek* (Zagreb, 1995. g.). *Hrvatsko srednjovjekovlje – prostor, ljudi, ideje* profesora Tomislava Raukara posljednja je knjiga u tom nizu, i po mnogo čemu različita od prijašnjih sinteza, vrijednih priloga upoznavanju našeg srednjovjekovlja kao cjeline, u ovom desetogodišnjem razdoblju (od 1990. do 2000. godine). Odmak od navedenih radova u prvom je redu u tome što obrađuje srednji vijek u cjelokupnosti njegova trajanja, a i metodološki pristup je osebujan.

Čitajući ovo Raukarovo ostvarenje nameće mi se dojam eseja o svakodnevlju srednjovjekovnog hrvatskog čovjeka i njegovih zajednica, jer u žarištu autorova interesa nije politička, već društvena zbilja sa svim mijenama koje je prate.

Iz predgovora doznajemo kako je knjiga sadržajno i konceptijski izrasla iz autorova dugogodišnjeg nastavnčkog djelovanja na Katedri za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, a autor je smatra *"nacrtnom za jednu buduću sintezu"* (str. 4). S obzirom na to da autor tekst ne raspoređuje dinastičkim slijedom, a jer je u središtu izlaganja pojam prostorne i društvene cjelovitosti, knjiga je podijeljena u pet cjelina koje prate slijed društvenih i prostornih promjena srednjovjekovlja.

U prvoj cjelini naslovljenoj **Raznorodnosti i spajanja** (str. 19–129) Raukar ukazuje na zemljopisnu raznorodnost i geopolitičku osjetljivost rane hrvatske povijesti. Stoga opisuje ulogu koju ima istočnojadranski prostor u procesima spajanja primorske i panonske Hrvatske. Zatim prati pre-rastanje Dalmatinske kneževine u Hrvatsko kraljevstvo pod vodstvom dinastičke kuće Trpimirovića, te dinastičko društveno djelovanje. Prema Raukaru, a suprotno dosadašnjoj historiografiji koja problematizira vladanje nad dalmatinskim gradovima, treba se pitati *"... kakav su utjecaj oni (Trpimirovići, op. a.), a to znači Hrvatska i njezino društvo, u određenoj epohi nad njima (dalmatinskim gradovima, op. a.) mogli ostvariti?"* (str. 23). Spisi koji se nalaze unutar *Historie salonitane maior* su po autorovu mišljenju sadržajno vjerodostojni, pa zaključuje da je Tomislav nosio naslov kralja (rex) i da je vladao Hrvatskom i Dalmacijom. Tomislav je, k tomu, treći vladar nakon Trpimira i Branimira, *"... što se djelatno uključio u integracijske procese ranosrednjovjekovne Hrvatske"* (str. 39). Jedanaesto stoljeće u Hrvatskoj obilježavaju znakovi društvenog i gospodarskog rasta, te *"... neprijepornim možemo smatrati zaključak da su Petar Krešimir IV. i Zvonimir nosili naslov: "kralj Hrvatske i Dalmacije" (rex Chroatie Dalmatieque), u različitim oblicima, i da su vladali dalmatinskim gradovima"* (str. 45). Autor opisuje dolazak kuće Arpadovića na prijestolje u Hrvatskoj ističući kako je već Koloman *"... vladarskim naslovom pokazao da uvažava prostornu i upravnu zasebnost kraljevstva Hrvatske i Dalmacije"* (str. 75), ali zaustavlja se i na nastajanju obitelji Šubića koji postaju novom integrativnom snagom Hrvata. Nadalje Raukar posebnu pozornost pridaje četrnaestom stoljeću za koje kaže da je njegova temeljna značajka prostorno-integrativni prijelom. U tom kontekstu spominje se 1358. godina s obzirom na Veneciju i njezina osujećena prostorna presizanja, te kaže kako su tada *"... na gotovo čitavom prostoru hrvatskih zemalja društvene grupe staleški određene, njihov opseg zatvoren"* (str. 77). Ipak je kasni srednji vijek epoha *"... raščinjavanja", što znači prostornog razdvajanja i društvene razgradnje"* (str.

85). Daljnji tekst donosi ostale značajne političke događaje uključujući izbor Habsburgovaca 1527. godine. Prvu cjelinu susljeduje niz od četrnaest karata koje ilustriraju mijene granica kroz koje je Hrvatska prolazila tijekom srednjovjekovnih stoljeća, kao i smjerove utjecaja na Hrvatsku s obzirom na njezinu neposrednu okolinu.

Društvene i gospodarske razine (str. 133–255) naslov je druge cjeline koja započinje upozorenjem na *"... dvije ključne razvojne pojave: na razliku između pojmova društveni i politički prostor hrvatske povijesti, te na uzajamnost i slijed procesa raznorodnosti i spajanja"* (str. 133). S obzirom na to Istra je obuhvaćena pod pojmom hrvatskog društvenog prostora i kao takva uzeta za primjer, uz Dalmaciju, doticaja Hrvata i romanskog svijeta, no autor naglašava da su u Istri društveni i prostorni odnosi bili *"bitno drukčiji"* (str. 138) zbog političkih uvjetovanosti, pa će i *"... suprotnost između romanskih gradskih središta i hrvatskog seoskog prostora biti temeljnom odrednicom istarskog srednjovjekovlja"* (str. 137). Raukar objašnjava razliku između jadranskog i kontinentalnog prostora ističući da je glavno obilježje prvoga grad i gradsko društvo, a kontinentalnog prostora zemljišna privreda i feudalno vlastelinstvo, no naravno *"... ne želi reći da na istočnom Jadranu nije bilo zemljišnog gospodarstva, a da na kontinentalnom pojasu nije bio razvijen gradski život... samo što vrijeme njihova postanka, opseg urbane, kasnoantičke baštine i razina društvene razvijenosti bijahu temeljito različiti"* (str. 143). Gospodarska osnovica kao segment društvenog prostora zaprema dvadesetak stranica Raukarove knjige. Opisuje se gospodarski sustavi srednjovjekovlja, odnos privrede i političke vlasti, trgovina i trgovci, te komunikacije kao rezultat ekonomskih veza. Demografske mijene dobile su poseban prostor kao one koje *"... određuju razlike između društvenih područja, ali podjednako iskazuju i razvojne ritmove društvenih zajednica i svakodnevicu njihovih pojedinačnih pripadnika"* (str. 169). Slijedi prikaz ustroja Crkve na ovim prostorima, oblika društvenog okupljanja, rađanja hrvatskog plemstva u pogledu kojeg se Raukar posebno osvrće na *"Qualiter"* (tj. Pacta conventa). Pitanje marginalizacije u srednjovjekovnom hrvatskom društvu posebno je obrađeno pod naslovima kao: *Sigurnost i marginalizacija, Koliki broj marginaliziranih, Žudnja dobrotvornosti, Prigovor savjesti, Preobrazba siromaštva, Svijet oporuke, Hospicij i leprozorij, Prijetnja isključenjem, Heretici: između kazne i snošljivosti...*

Utjecaji, komunikacije, središta (str. 255–393) treća je cjelina ove knjige kojom se hrvatski prostor predstavlja kao bitan element spajanja i razdvajanja svijeta Istoka i svijeta Zapada. Što se tiče crkvene strane takvog poimanja Raukar piše kako je *"... sve do početka XIII. stoljeća i sam pojam Istočne i Zapadne crkve bio gibljiv i teško odrediv, a njihovi odnosi prije svega jurisdikcijske, a ne dogmatske naravi"* (str. 262). Slijedi opis nastanka hereze, a u taj kontekst stavlja se posjet Gualterijusa de Anglie Splitu godine 1383. za kojeg kaže da je zanimljiva i nezaobilazna epizoda *"... u razlaganju o komunikacijskom dodiru istočnih i zapadnih utjecaja u hrvatskom srednjovjekovlju"* (str. 270). Istru kao "rubno područje" karakterizira seoska općina koja je *"... bila onim čvrstim uporištem na koje se oslanjao krajnji sjeverozapadni rub hrvatskog društvenog prostora"* (str. 274); stoga se autor zadržava i na *Istarskom razvodu* te naglašava kako su hrvatski jezik i glagoljica, seoska općina i njezino ustrojstvo znakovi identiteta *"hrvatskog naroda u Istri, izraz njegove otpornosti na geopolitički osjetljivom i spram čvrste istroromanske osnovice nepogodnom istarskom tlu"* (str. 275). Slijede reci o Dubrovniku i Bosni kao o još dvije "rubnosti". Poglavlje posvećeno pismenosti nije slučajno posvećeno i kršćanstvu: osvrtom na evanđelistare te druge spise crkvenog karaktera pruža nam se usputan pogled na razvoj pismenosti na hrvatskom prostoru potkrijepljen kvalitetnim reprodukcijama. Posebnost hrvatskog prostora još je većma istaknuta činjenicom postojanja dvojezičnosti uz uporabu triju pisama, čega nije bilo u slavenskom svijetu, još manje na germanskom ili romanskom području (usp. str. 309). Slijedi razlaganje o likovnoj umjetnosti, arhitekturi unutar hrvatskog srednjovjekovlja. Autor se osvrće na *Ples mrtvaca* (Beram i Hrastovlje) promatrajući njegovu sociološku te psihološku komponentu. Cjelina završava razlaganjem o integrativnosti u okrilju Crkve promatrajući dva prostorna kruga: društveni prostor hrvatskog naroda i cjelovit prostor Crkve. Stojković i Jamometić predstavljeni su kao reprezentativni djelatnici, a latinski univerzalizam kao čvrsta sila spomenutog integrativnog djelovanja.

Pretposljednja cjelina ove knjige, **Doba sazrijevanja i doba zastoja** (str. 397–495) *"... ima zadatak da analizom sustava promjena koje ispunjavaju kasni srednji vijek, ..., točnije odredi glavne epohe u društvenom razvoju hrvatskih zemalja"* (str. 397). Raukar se posebno osvrće na tursku opasnost koja je glavni činitelj ne samo društvenih promjena. S obzirom na to autor se spominje pisaca i govornika što su se perom borili za opstanak

Kraljevstva: pop Martinac, Benja, Marulić...; a nastavlja temama poput kvantifikacije turskih sužnjeva, nezaštićenosti gradskih zaleđa, a u svezi s tim seobenim valovima, migracijama, depopulacijama; jednom riječju demografijom. Niz tih dramatičnih tema razbija sjaj reprodukcija u boji koje ilustriraju stanje pismenosti i slikarstva u drugoj polovini XV. i početkom XVI. stoljeća. Dva su glavna činitelja gospodarskog zastoja u razvoju hrvatskih zemalja kao cjeline u XV. i XVI. stoljeću: *"Mletačka Republika i Osmansko Carstvo"* (str. 434) te zaključuje "... da i gospodarski razvoj potvrđuje predodžbu o Hrvatskoj kao geopolitički i društveno perifernom području europsko-mediteranskog svijeta što se... navlastito nakon 1500., nalazilo na samoj granici kršćansko-islamskog sraza" (str. 439). Umjetničko stvaralaštvo na polju književnosti zastupljeno je našim renesansnim piscima najvećeg dometa, a tako je i s graditeljima te glazbenicima. Zadnje poglavlje te cjeline posvećeno je političkim idejama koje se rađaju među hrvatskim plemstvom u drugoj polovini XV. stoljeća te pokušajima da se svrati pogled Rimske kurije na hrvatske probleme.

Zaključna, peta cjelina, naslovljena **Prema srednjovjekovlju** (str. 499–523) daje konačnu procjenu hrvatskog srednjovjekovnog razdoblja tj. njegova jedinstva, važnosti te oblika duhovnog naslijeđa. Autor postavlja niz poticajnih pitanja, a među ostalima i ovo: *"Nisu li izričaji "nerazvijeno", "skromno", "nesavršeno", i njihovo suprotstavljanje "razvijenom", "skladnom" ili "naprednom", koje uobičajeno vezujemo tek uz epohu humanizma i renesanse, više od svega drugoga znak naše nemoći u vrednovanju srednjovjekovnog društva, naše nesposobnosti za tanano razlikovanje razvojnih pojava?"* (str. 507). Nesumnjivo, pripomoć u odgovoru na takvo pitanje možemo pronaći iščitavajući *Hrvatsko srednjovjekovlje*, koje obiluje argumentima za jedno drugačije shvaćanje srednjeg vijeka.

Slijede sažeci na engleskom te na njemačkom jeziku, popisi kratica, vrela i literature, popis slikovnih priloga, popis priloga u boji, te kazalo osoba i zemljopisnih pojmova.

Autor se u stvaranju i oblikovanju teksta koristio rezultatima drugih humanističkih i društvenih disciplina poput sociologije, kulturne antropologije, povijesti umjetnosti, geohistorije, psihologije, čime je još jednom potvrđena potreba zajedničkog pristupa raznih srodnih znanosti u razrješavanju zagonetaka prošlosti. U ovom članku nisam imao namjeru detaljnije analizirati i prikazati autorove postavke, njegove zaključke o mnogim pitanjima kojima knjiga obiluje, no to je i nemoguće s obzirom na reducira-

nost prostora koji mi je na raspolaganju. Ipak, smatram da i na osnovi zabilježenog možemo zajedno s recenzentom akademikom Franjom Šanje-
kom ustvrditi: "*Djelo prof. dr. Tomislava Raukara je novost i pridonosi "ot-
varanju" hrvatske povijesne literature tokovima suvremene
historiografije*". Nadodajem, kao sveučilišnom priručniku već mu je is-
kazano mnogo pohvala, pa i stoga što predstavlja odmak od uobičajene lite-
rature na izvornom hrvatskom jeziku čime postaje izazovom domaćim
znanstvenicima u stvaranju budućih djela, ali i ugodnim štivom studentima
u poticanju i oblikovanju njihovih početničkih istraživačkih napora.

Elvis Orbanić

VJESNIK DRŽAVNOG ARHIVA U RIJECI, Svezak XL, Rijeka 1998., str. 355.

Najočevidnija potkrijepa golemog prinosa Državnog arhiva riječkom kulturnom ozračju jamačno je njegova zamašna izdavačka djelatnost za ko-
jom ostaje čak pedeset svezaka *Vjesnika* i posebnih izdanja. *Vjesnik* Rije-
čkog arhiva najstariji je riječki časopis (prvi broj izišao je 1953. g.), ujedno
među najredovitijim arhivističkim časopisima u Hrvatskoj. Od 1964. do
1989. god. *Vjesnik* je bio zajedničko glasilo arhiva u Rijeci i Pazinu. Tije-
kom godina neznatno je mijenjao naslove, a danas izlazi pod naslovom *Vje-
snik Državnog arhiva u Rijeci*.

U prvoj sadržajnoj cjelini, po već ustaljenoj tradiciji, objavljuje se **ar-
hivsko gradivo**. Ovaj broj *Vjesnika* donosi šest priloga koji zauzimaju naj-
veći prostor, jer je to ekstenzivni oblik prezentacije izvora koji istraživači-
ma daje najveće mogućnosti interpretacije.

Lovorka ČORALIĆ u opširnom radu *Pažani i Rabljani u Mlecima od
14. do 18. st.* na osnovi gradiva iz mletačkih arhiva prikazuje iseljavanje,
nazočnost, život i djelovanje hrvatskih iseljenika (Pažana i Rabljana) u
Mlecima. Težište ovoga rada bilo je usmjereno na razdoblje od 14. do 18.
stoljeća, doba unutar kojeg su se oba sjevernojadranska otoka nalazila u sa-
stavu mletačkih stečevina na istočnom Jadranu. Ukazano je na intenzitet